

PREGLED RADA ŠIROKOBRIJEŠKOG POVJERENSTVA

► Piše: **Pero Kožul**

Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Široki Brijeg radi i djeluje već nepune dvije godine. Imenovalo ga je Općinsko vijeće Općine Široki Brijeg i prvo je takve vrste utemeljeno na prostoru BiH. Njegovu ustrojavanju umnogome su pridonijeli fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«, dr. Mile Lasić, profesor Sveučilišta u Mostaru i Miro Kraljević, načelnik općine Široki Brijeg.

Zadaća Povjerenstva je da o svim grobištima i stratištima Drugog svjetskog rata i poraća koja se nalaze na prostoru općine Široki Brijeg prikupi sve podatke, pismeno ih dokumentira, obilježi i uredi te po mogućnost žrtve ekshumira i dostojno pokopa ili preda rodbini. Do sada je Povjerenstvo na temelju prikupljenih podataka došlo do saznanja za više od stotinu lokacija grobišta i stratišta. Na tim lokacijama komunistički su zlikovci, prema izjavama svjedoka, mučili i ubili više od 300 žrtava. Manji broj žrtava rodbina je krišom naknadno prenijela u groblja dok se većina i danas nalazi zakopana u više-manje zaraslim pojedinačnim i masovnim grobnicama.

Iznimno zahtjevan posao koji je Povjerenstvo obavilo polovinom 2010. bila je ekshumacija na lokalitetu Dubrava u Knešpolju. U tri masovne grobnice pronađeno je i ekshumirano 28 žrtava. Većina žrtava su civili, jedan broj su njemački vojnici, a među njima, prema više svjedočenja još živućih svjedoka, nalazi se i jedan franjevac. Povjerenstvo je za stručne radove na iskapanju an-

gažiralo forenzičarku Mariju Definis-Gojanović, specijalicu za sudsku medicinu KBC-a Split, i arheologa Tihomira Glavaša. Pored izvađenih kostiju pronađeni su i drugi predmeti: obuća, vojničke pločice, puce, kopče, češljevi, lančići, krunice, medaljice... Pronađeni su i predmeti s pomoću kojih su izvršene likvidacije: dijelovi telefonske žice, puščani i pištoljski naboji. Pronađeni predmeti poslani su na zaštitu u Split.

Ekshumirani posmrtni ostatci žrtava neko su vrijeme bili smješteni u gradskoj mrtvačnici na Širokom Brijegu. Potom su izrađeni posebni limeni sandučići koji su obilježeni brojem i u njih su složene kosti žrtava. U rujnu 2010. ostatci žrtava iz triju masovnih grobnica u Knešpolju prebačeni su na Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Početkom 2011. uzet je jedan broj uzoraka žrtava te je, u suradnji s Medicinskim fakultetom Sveučilišta u Splitu, izvršena DNK analiza. Rodbina koja misli da se njihovi najbliži nalaze u ovim

masovnim grobnicama, upoznata je s mogućnošću davanja uzoraka krvi i provođenje identifikacije DNK analizom.

Povjerenstvo i dalje prikuplja informacije i svakodnevno uzima iskaze svjedoka doznajući za nove lokacije počinjenih zločina. Plan Povjerenstva u idućem razdoblju jest početi s obilježavanjem lokacija grobišta na terenu. Povjerenstvo će prema novčanim mogućnostima nastaviti s daljnjim iskapanjima i identifikacijom nevinih žrtava. Zbog toga smo za ovu nadasve humanu djelatnost otvorili poseban podračun (broj: 3382202257086560, sa svrhom doznake »Uređenje grobišta« kod Unicredit banke). Imena donatora, koji to žele, objavit ćemo na našem portalu www.sirokibrijeg.ba na kojem uz portal www.pobijeni.info možete više saznati o našem radu. U ime svih onih koji još uvijek traže grob i kosti svojih najmilijih, svima unaprijed iskreno zahvaljujemo na potpori. ✍

LJUBUŠKA GROBIŠTA – NASTAVAK OTKOPAVANJA

► Piše: dr. Ante Čuvalo

Da podsjetimo, 29. prosinca 2009. utemeljeno je Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Ljubuški u kojoj su pobijene mnogobrojne nevine osobe. Pobili su ih komunisti na kraju Drugog svjetskog rata i u poraću. Prvo istraženo grobište bila je Tomića njiva. Tu je ubijeno i zakopano 28 osoba.

U prvoj fazi otkopavanja na grobištu Bare prošle jeseni pronađeno je 9 ljudskih kostura. Znalo se da je na tom mjestu ubijeno i pokopano još ljudi, ali zbog čestih kiša i blatna terena radovi su prekinuti i nastavljeni u veljači 2011.

Kako smo već izvješćivali u prošlom broju *Stopama pobijenih* (siječanj – lipanj 2011.), na tom je lokalitetu za vrijeme rata bio iskopan cik-cak rov i izvršitelji ovog zločina svoje su žrtve ubili na rubu rova te ih zatim tu i zatrпали. Nakon mjesec dana iskopavanja, koje je više puta bilo prekidano kišom, u južnom kraku nekadašnjeg rova pronađeni su ostatci drugih žrtava, nedaleko od onih koji su pronađeni prošle jeseni.

Još se sigurno ne zna točan broj žrtava čiji su ostatci pronađeni tijekom druge faze otkopavanja. Naime, kad je nekoć ovaj teren preuređivan za potrebe ondašnjeg komunalnog poduzeća, prokopan je drenažni kanal preko ovog dijela grobišta. Izvođači tih radova su, dakle, presjekli grobište te kosti koje su im »bile na putu« nekamo »sklonili«. O tom vlada šutnja, »nitko ništa ne zna«. Bilo bi humano da progovore oni koji o tim nestalim kostima nešto znaju da bi se i one mogle identificirati i pokopati.

Za vrijeme sadašnjeg otkopavanja došlo je do manjih pomaka kostiju, ali stručnjaci će ipak sve pronađene kosti moći rasporediti i posložiti. Do sada se zna za 6 cjelovitih kostura, a stručnjaci tvrde da su tu još bile pokopane 3 ili 4 osobe. To će se zacijelo znati tek kad znanstvenici obave svoj dio posla. Dakle, tijekom obiju faza otkopavanja na grobištu Bare pronađeni su zemni ostatci 18 ili možda 19 žrtava komunističkog terora.

Kosti pobijenih su u limenim sanducima odvezeni na Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru i če-

kaju stručnu obradu. Svi koji misle da je netko od njihova roda među ubijenima, dužni su surađivati sa znanstvenicima i njihovu nastojanju da se prema posmrtnim ostacima identificiraju sve žrtve.

Svi znakovi ukazuju da je riječ o civilnim osobama. Način vezanja, ubijanja i pokopa je isti kao i kod prijašnjih otkopavanja. Uz puno žice pronađeno je nekoliko osobnih predmeta: češalj, kutija za duhan i slično. Na nogama jedne žrtve (vidljivo visoka muškarca) bili su posebno uočljivi opanci zvani gumenjaši. Ne samo da su nas podsjećali na gumenjaše kakve smo vidali, ili možda i sami u mladosti nosili, nego su nam pomogli predočiti čovjeka iz jednog od ovdašnjih sela po koga su kao narodnog neprijatelja došli partizani ili njihove sluge. (Možda je to bio čak naš djed, otac, stric, susjed...) On obuva svoje gumenjaše posljednji put, polazi iz svog doma ostavljajući svoje najmilije u strahu i suzama, polazi u nepoznato, u smrt. Njegovi su ga gumenjaši nosili tko zna koliko puta s torbom duhana na leđima preko planina i sretno ga vraćali njegovoj obitelji. Ovaj put potjeraše i njega i njegove gumenjaše na hod u nepovrat. Njega »oslobodiše« života, a opanke blatnih putovanja i zavalise ilovačom kao da ih nikad nije ni bilo. Ipak, on živi vječno, a njegove pronađene kosti i još na nogama gumenjaši svjedoče o zločinu koji počinise komunistički »osloboditelji« unazad toliko desetljeća. Tek danas možemo o ubijenima govoriti i kosti im pronalaziti da bismo ih dostojno pokopali. A počinitelji, zakoni i pravda? Izgleda da ćemo se još načekati!

Tijekom ovog ljeta radovi će se nastaviti na drugim ljubuškim grobištima. ✍

DJELATNOSTI NEUMSKOG POVJERENSTVA

► Piše: **Nikola Koncul**

Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta nastalih u Drugom svjetskom ratu i poraću na području općine Neum u proteklih pet mjeseci ove godine bilježi niz aktivnosti koje su odrađene u suradnji s udrugom Vječni spomen-Memento. Nabrojiti ću najznačajnije.

Budući da smo već znali mjesto i broj žrtava u masovnoj grobnici u Donjoj Žabi, tijekom siječnja i početkom veljače s arheologom Tihomirom Glavašem dogovoren je tijek iskapanja. Sredinom veljače odrađen je izvid lokaliteta masovne grobnice. Istodobno je nabavljeno sedam limenih sanduka za posmrtnu ostatke.

Na sjednici Povjerenstva održanoj 7. ožujka 2011. podneseno je izvješće o dogovoru s arheologom Glavašem glede plana i cijene izvršenja poslova ekshumacije posmrtnih ostataka. Povjerenstvo je prihvatilo iznesene prijedloge, kao i prijedlog da se u proračunu Općine osiguraju potrebna sredstva. Dogovoreno je da se sazove sastanak Povjerenstva i obitelji ubijenih, što je napravljeno 26. ožujka kada su dogovoreni svi daljnji radovi. Zaključeno je da se zbog skučenih financija posmrtni ostatci prenesu u gradačko groblje. Obitelji ubijenih obećale su pomoći u predstojećim aktivnostima.

Nastavljene su intenzivne pripreme za konačan početak radova. Usvojen je prijedlog proračuna Općine Neum čime su sve pripreme završene. Još se samo čekao povratak patologinje Marije Definis-Gojanović sa službenog puta.

Nakon su radovi na ekshumaciji, pod vodstvom arheologa Tihomira Glavaša i pod budnim okom Nikole Koncula, otpočeli 7. travnja. U sastavu radne skupine bili su i predstavnici Policijske postaje Neum te bolničar iz Doma zdravlja Neum. U prva dva dana, kako smo i planirali, otkopano je šest skeleta te su izvršene pripreme za njihovo vađenje iz grobnice. U subotu 9. travnja pridružila nam se patologinja Marija Definis-Gojanović pa su sve kosti pripadajućih skeleta složene u najlonske vreće i pripravljene za prijenos u gradačko groblje gdje će biti položene u limene sanduke. Nakon što su radovi završeni, mjesto zajedničke grobnice je uređeno i vraćeno u prvobitno stanje.

Pokop posmrtnih ostataka obavljen je 28. travnja 2011. u prigodi obilježavanja 60. obljetnice mučeničke smrti don Mitra Papca, dugogodišnjeg gradačkog župnika i žrtve komunističkog progona ubijenog u namještenoj željezničkoj nesreći. Svečano misno slavlje predvodio je stolački župnik i dekan don Rajko Marković uz sumišništvo don Ante Đereka, gradačkog župnika, dr. don

Ivice Puljića, neumskog župnika, i don Vinka Raguža, župnika iz Aladinića.

U kosturnicu na gradačkom groblju pokopani su posmrtni ostatci šest žrtava koje su metkovski knojevci ubili 6. siječnja 1946. u Donjoj Žabi poviše Dobrova, zaseoka mjesta Gradac. Za identitetom i grobom sedme žrtve ubijene istoga dana još tragamo. Tada su ubijeni: Antun Bačić iz Neuma, (Antunov i Cvijete, r. Škobo) rođen 8. travnja 1919.; Marica Dugandžić iz Čitluka, djevojka Đure Mora; Nikola Filipović, ustaški poručnik, tabornik iz Čapljinje (Matin i Anice, r. Pažin), rođen 3. prosinca 1919.; Ante Glavinčić iz Dretelja kod Čapljinje (Jozin i Anice, r. Barić), rođen 15. prosinca 1913.; Đuro Moro iz Crnića (Perin i Cvijete, r. Goluža), rođen 1909.; Marijan Papac Zorlić s Pušišta (Baldin i Zore, r. Raguž-Vodenac), rođen 23. listopada 1922. i, kako rekosmo, jedna zasada neidentificirana osoba. Priča se da je to muška osoba iz Požege, ali do danas nema nikakvih valjanih podataka o njezinu identitetu.

No, s radovima nismo stali. Nastavljene su aktivnosti te smo na blagdan mučenika sv. Leopolda Mandića, 12. svibnja 2011., pohodili još živućeg svjedoka iz okolice Nevesinja. R. L. je napunio 90 godina i u više navrata je izrazio spremnost otkriti mjesto gdje su pokopani Mara i Ilija Kitin iz Graca koje su četnici zaklali 25. lipnja 1941. R. nas je poveo teško prohodnom kozjom stazom i pokazao njihov zajednički grob. Mara Kitin rođena je 1861., a njezin suprug Ilija 1867. Nakon što smo završili ekshumaciju, R. je uzdahnuo: »Sad će mi biti lakše umrijeti«. *Sapientia sat.* Supružnici su, kako se vidi, u vrijeme umorstva bili u dubokoj starosti.

Posmrtni ostatci preneseni su u mrtvačnicu u Gradac. Svečana sv. misa i pokop posmrtnih ostataka ovih supružnika bio je 25. lipnja na 70. obljetnicu njihove mučeničke smrti. ✍

POSUŠJE: I MI SMO KRENULI

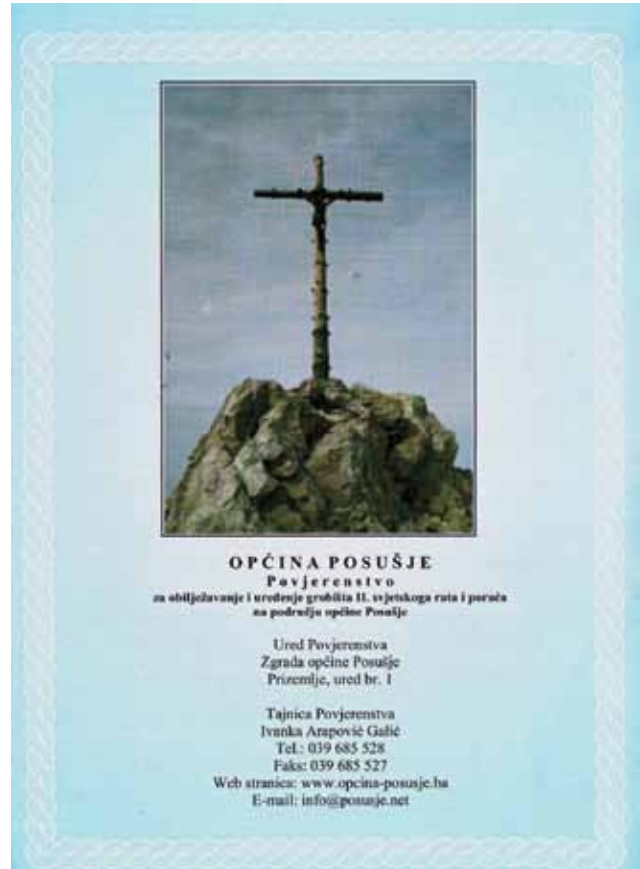
► Piše: fra Milan Lončar

Nakon što se stvorilo novo ozračje u Hercegovini, a najviše zahvaljujući radu hercegovačkih fratara, odnosno Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrače«, koju predano vodi fra Miljenko Stojić, vicepostulator, te elektroničkim i lokalnim javnim glasilima koja su postupno mijenjala javnu svijest i odgovornost spram komunističkim žrtvama iz Drugog svjetskog rata i poraća, pokrenula su se i općinska tijela u Hercegovini, ponajprije u općini Široki Brijeg, a zatim u Ljubuškom, Neumu i u Posušju, ciljano osnovavši povjerenstva upravo da bi se učinilo što se još može učiniti. Krenulo je, dakle.

Kako bi spomenuti posao imao svoju zakonsku podlogu, mora se poštivati i potrebna procedura. Tako je i u Posušju na prijedlog Želimira Crnogorca, pročelnika Hrvatske udruge političkih zatvorenika Posušje koji je 8. travnja 2010. uputio dopis Općinskom vijeću sa zamolbom da se osnuje povjerenstvo za obilježavanje i uređenje grobišta Drugog svjetskoga rata i poraća na području općine Posušje, učinjen prvi i nužan korak.

O spomenutu je prijedlogu posuško Općinsko vijeće raspravljalo na 26. sjednici održanoj 17. rujna 2010. te donijelo zaključak da se osnuje Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskoga rata i poraća na području općine Posušje. Istodobno je odlučeno da se uspostavi radno tijelo tog povjerenstva: predsjednikom je imenovan fra Milan Lončar te članovima Branko Leko, Želimir Crnogorac, Zvonko Kukić, Branko Širić, Vjekoslav Čamber, Ljubo Tolo, Zvonko Galić Goganović i Jure Ivanković Bare. Zaključak je stupio na snagu 20. rujna 2010. objavom u *Službenom glasniku općine Posušje* (br. 8/10).

Povjerenstvo je 6. prosinca 2010. održalo prvi sastanak kojemu je nazočio načelnik općine prof. Petar Polić. Nakon što smo se upoznali s radom povjerenstava u općini Široki Brijeg i Ljubuški, a posebno su nam bili korisni materijali širokobriješkog Povjerenstva koje nam je svesrdno stavio na raspolaganje predsjednik Pero Kožul, stvoreni su nužni uvjeti za početak rada. Odlučeno je da se svim Posušanima obratimo s letkom i upitnikom o grobištima Drugog svjetskoga rata i poraća. O našim smo namislama 7. prosinca 2010. obavijestili sva mjesna javna glasila, a letak u 4.000 primjeraka i upitnik o grobištima u 1.000 primjeraka već su 10. veljače 2011. ugledali svjetlo dana. Na taj smo se način obratili posuškoj javnosti riječima:

U komunističkom vremenu vrlo malo se smjelo govoriti o velikim žrtvama hrvatskoga naroda, a posebno u zapadnoj Hercegovini. Na ovim prostorima sve je hrvatsko bilo neprijateljsko, pa tako i sve naše žrtve. Za mnoge se i danas ne zna ni mjesto, ni vrijeme a ni način stradanja. Hvala Bogu u zadnje vrijeme pokrenuo se barem jedan dio hrvatske javnosti. Objavljuju se postupno i karte masovnih stratišta po Hrvatskoj i Sloveniji. Zasigurno su u nekima od njih i posmrtni ostatci nekih nestalih Posušana.

Osim u gore spomenutim i nekim drugim zemljama, masovne grobnice sa žrtvama partizansko-komunističkoga režima nalaze se i u Hercegovini, pa tako i na prostoru općine Posušje.

Zadaća ovoga Povjerenstva je doći do što točnijih podataka o svim grobovima, grobištima i stratištima na području općine Posušje, uzeti izjave od još maloga broja živućih svjedoka ili onih koji su nešto od svega toga čuli od već pokojnih svjedoka, istražiti i obilježiti sve lokacije stradanja, sve pismeno dokumentirati i eventualno sve stručno obrađene podatke objaviti. Nas zanima istina – i samo istina. Ne namjeravamo biti sudci povijesti, nego njezini istražitelji. Iako se uvelike kasni s ovim projektom, još nije prekasno. Ovo je potrebno učiniti iz civiliza-

cijskih, ljudskih i kršćanskih razloga. I da i ovo kažemo i bude-
mo još jasniji: Za nas ne bi trebale postojati »naše« ili »njihove«
žrtve; svaka žrtva ima pravo biti zapisana i, ako je moguće,
u primjeren grob i na primjerenom mjestu dolično sahranjena.
Poštivanje žrtava svih zločina znak je veličine naroda.

Iz gore navedenih razloga, poštovani Posušani, poštovani
svjedoci i poznavatelji toga minuloga vremena zla i stradanja,
usrdno vas molimo, da nam pomognete u obavljanju te zadaće, i
to na način što ćete popuniti obrazac (...), koji je priložen ovom
letku i dostaviti ga na bilo koji način (osobno, poštom, faksom,
e-mailom) ovom Povjerenstvu. Za sve druge informacije možete
se obratiti u ured Povjerenstva.

Na 4. stranici letka nalazi se adresa Povjerenstva sa
svim potrebnim podacima: Općina Posušje, Povjerenstvo
za obilježavanje i uređenje grobišta Drugog svjetskoga rata i
poraća na području općine Posušje. Ured Povjerenstva: Zgra-
da općine Posušje, prizemlje, ured br. 1. Tajnica Po-

vjerenstva: Ivanka Arapović Galić. Tel.: 039-685-528;
faks: 039-685-527. Web stranica: www.opcina-posusje.
ba. E-mail: info@posusje.net.

Dana 7. travnja predsjednik Povjerenstva uputio je
dopis svim župnim uredima na području općine Posušje
sa zamolbom da na Cvjetnicu upoznaju svoje vjernike sa
sadržajem letka i upitnika te nađu način kako ih dostaviti
u svaku obitelj. Nešto kasnije, 19. travnja 2011., sličan
je dopis upućen i svim predsjednicima mjesnih zajednica
na području općine Posušje s određenim brojem letaka i
upitnika kako bi i oni bili upoznati s radom Povjerenstva
i u okviru svojih mogućnosti učinili sve što smo dužni
učiniti. Uskoro namjeravamo sazvati novi sastanak Po-
vjerenstva te vidjeti kako je puk reagirao na naš dosadaš-
nji rad i nastaviti s preuzetim poslom sa svom odgovor-
nošću i pred Bogom i pred poviješću. ✍

BUSOVAČA: POKRENUTE AKTIVNOSTI NA UREĐENJU GROBIŠTA IZ DRUGOG SVJETSKOG RATA I PORAĆA

Busovača, 9. lipnja 2011. (Ve-
černji list) – Općinske vlasti Buso-
vače, točnije Općinsko vijeće na čelu
s Mladenkom Čavarom, utemeljilo
je Povjerenstvo za istraživanje i ure-
đenje grobišta iz Drugoga svjetskog
rata i poraća. Na čelu Povjerenstva je
Stipo Krišto, profesor povijesti.

»To je jedan ljudski i civilizacijski
čin, a želja nam je uraditi ovaj po-
sao dok još ima živućih svjedoka iz
Drugog svjetskog rata i neposredno
nakon njega«, kazao je predsjednik
OV-a Busovača Mladenko Čavara
za bosanskohercegovačko izdanje
Večernjeg lista. Prema njegovim rije-
čima, u pripremi je i letak koji će biti
podijeljen građanima kako bi ih se
potaknulo da kažu ono što znaju o
događajima iz Drugog svjetskog rata
i neposredno nakon njega.

Sudeći prema svjedočenjima sta-
rijih stanovnika Busovače, na po-
dručju ove općine postoje brojna
prikrivena grobišta ne samo hrvat-

skih nego i njemačkih vojnika koje
su komunisti pogubili nakon rata.
Najbolja potvrda tomu je pronala-
zak kostiju njemačkog vojnika pri-
likom kopanja kanalizacije uz samu
glavnu prometnicu. Dogodilo se to

prije nekoliko godina kada su mje-
štani obavijestili tadašnji njemački
kontingent SFOR-a nakon čega su
posmrtni ostatci poslani u Njemačku
i dostojno pokopani. ✍